ZMĚNA SOCIÁLNÍ SITUACE RODINY V SOUVISLOSTI S PŘÍCHODEM DÍTĚTE

Change in the family social situation in association with birth of a child

Jitka Macháčková

10: 1–246, 2008
ISSN 1212-4117

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra supervize a odborné praxe

Summary

Changes in the family life and its social and economic conditions can be currently observed, which exert principal effects on the demographic development. These conditions have subsequently adverse effects on the foundation of families. The motherhood and parenthood is a generally expected part of the human life and is associated with the period of maturity in the sense of the life contents and life tasks. The decision to have a child is currently quite not simple and social conditions and financial support of the family play important roles in considering the planned parenthood. The purpose of the research work was to find what social and economical changes occur in the family in association with the birth of a child – what is the extent and way of affecting the family life by the presence of the child. To obtain the data necessary for achieving the target, a method of inquiring – questionnaire – was used for the data accumulation. 170 respondents were contacted – parents on maternity or paternity leave, provided that 124 questionnaires were completely useful for the research. In all the cases these were women – mothers of childbearing age. 96% of respondents represented a complete family. The child in the family was their own, neither adopted nor in foster care.

Within the framework of the research it was found that in association with the delivery of the child, social as well as economic situation of the family is changed and the parents assume a more difficult return to employment after the maternity/paternity leave. The results of the work demonstrated that the delivery of the child is not a simple problem for a number of couples. Conditions for the foundation of the family are quite not favourable.

Key words: child – economic situation – maternity/paternity leave – family – social situation

Souhrn

V současné době dochází k proměnám v rodinném životě a v jeho sociálně ekonomických podmínkách, které mají zásadní vliv na demografický vývoj. Tyto podmínky pak mají nepříznivý vliv na zakládání rodin. Mateřství a rodičovství je obecně očekávanou součástí životního běhu člověka, je spojováno s obdobím dospělosti ve smyslu životní náplně a životního úkolu. Rozhodnutí mít dítě není v současné době vůbec jednoduché a při úvahách o plánovaném rodičovství hrají nemalou roli sociální podmínky a finanční zabezpečení rodiny. Cílem výzkumné práce bylo zjistit, k jakým sociálně ekonomickým změnám v rodině dochází v souvislosti s příchodem dítěte – jak výrazně a jakým způsobem přítomnost dítěte život rodiny ovlivňuje. Pro získání potřebných dat ke stanovení cíle byla jako metoda sběru dat použita metoda dotazování – technika dotazník. Kontaktováno bylo 170 respondentů – rodičů na rodičovské dovolené, přičemž kompletně vyplněných a pro výzkum použitelných bylo 124 dotazníků. Ve všech případech se jednalo o ženy – matky ve fertilním věku. Respondentky v 96 % zastupovaly úplnou rodinu. Dítě v rodině bylo vlastní, nikoli osvojené či v pěstounské péči.

V rámci výzkumu bylo zjištěno, že v souvislosti s příchodem dítěte se změní jak sociální, tak ekonomická situace rodiny a rodiče předpokládají obtížnější návrat do zaměstnání po rodičovské

dovolené. Výsledky práce ukázaly, že příchod dítěte do rodiny není v dnešní době pro řadu párů jednoduchou záležitostí. Podmínky pro založení rodiny nejsou nikterak příznivé.

Klíčová slova: dítě – ekonomická situace – rodičovská dovolená – rodina – sociální situace

ÚVOD

Rodina je základní a nejvýznamnější jednotkou naší společnosti. Na její prosperitě závisí udržitelný kulturní, sociální i ekonomický rozvoj naší společnosti. Příchod dítěte do rodiny není v dnešní době pro řadu párů jednoduchou záležitostí. Podmínky pro založení rodiny dnes nejsou nikterak příznivé. Mladým lidem se často narodí méně dětí, než původně plánovali. Na cestě k realizaci původně chtěného počtu dětí se potýkají s překážkami socioekonomického charakteru i s obecně nízkou podporou české společnosti a dalšími faktory, zejména v podobě proměn rodinného a demografického chování (Nešporová, 2005).

Systém finanční podpory rodiny zatím u nás jen málo zohledňuje zvyšující se „hodnotu ušlých příležitostí“ spojenou s péčí a výchovou dětí a pomíjí motivaci pro narození dítěte vyššího pořadí. Opakovaně je konstatován výrazný pokles reálné hodnoty dávek vyplácených v souvislosti s náklady na péči o dítě z rodin s průměrnými příjmy. Výrazně poklesly i kapacity veřejných služeb usnadňujících péči o děti (např. jesle, mateřské školy). Oblast nefinanční podpory rodiny zjevně ještě více zaostává, v zásadě lze říci, že fungující rodina s dětmi přestala být akceptovaným obrazem společenského úspěchu.

Podpora bydlení mladých je sice tematika těžící ze zvýšeného zájmu státu i dalších subjektů, přesto se většina mladých lidí a rodin s dětmi s nízkými a středními příjmy potýká s finanční nedostupností vlastnického i nájemního bydlení a s vysokými náklady na bydlení vůbec. Tato skutečnost nepříznivě působí na rozhodnutí o založení rodiny (MPSV, 2004).

Rodičovství v současné době přináší rodičům také problémy, pokud jde o jejich uplatnění na pracovním trhu. Shánění nového místa je pro rodiče po rodičovské dovolené obvykle nelehkou záležitostí. Největší problémy s návratem nebo nástupem žen po rodičovské dovolené byl zaznamenán u profesí pracujících na směny. Možnost sladit rodinné a pracovní povinnosti je dnes, především díky posunům v hodnotových

orientacích společnosti a s tím související nízkou porodností, v evropském kontextu velmi aktuální otázkou. Z hlediska profesní kariéry obvykle muži získávají a ženy ztrácí, což není příliš příznivé právě díky tomu, že to porušuje rovnováhu a možnost žen rovnocenně se realizovat samy za sebe a mimo rodinu (Matoušek, 2003).

Přes mnohé změny, kterými v dnešní době rodina prochází, zůstává nejdělnějším prostředím pro zdravý vývoj dítěte. Také předávání kultury a morálních norem se uskutečňuje prostřednictvím sociálních skupin, zejména potom v interakci rodičů a dítěte v rámci rodiny (Nakonečný, 2003). Dítě představuje v životě rodičů velkou změnu. Rodičovství a mateřství, jak je dnešní společností nastaveno, je vnímáno nejen pro ženy jako obětování vlastních snů, plánů a možností k dalšímu rozvoji svých schopností lidských i profesních (Gilliganová, 2001).

Přes veškeré obtíže, které příchod dítěte do rodiny představuje, přináší rodičům naplnění jejich rodičovské role a především uspokojení jejich psychických a emocionálních potřeb.

Metodologie

Cílem výzkumné práce bylo zjistit, k jakým sociálně ekonomickým změnám situace rodiny dojde v souvislosti s příchodem dítěte. Základním krokem před vlastním výzkumem bylo studium odborných materiálů a dostupné literatury. Vlastní výzkum byl pak proveden technikou dotazníkového šetření určeného rodičům na mateřské a rodičovské dovolené.

Základní soubor, tvořený vzorkem rodičů na rodičovské dovolené, tvořily ve 100 % ženy – matky ve fertilním věku, z nichž největší zastoupení – 68 % tvořily ženy ve věku od 25 do 34 let. 96 % dotazovaných zastupovalo úplnou rodinu, pouze 4 % žila v rodině neúplné. Dítě v rodině bylo vlastní, nikoli osvojené či v pěstounské péči.

Soubor byl vybrán mechanismem prostého náhodného výběru rodičů na základě získaných kontaktů. Největší část souboru – 75 % tvořili rodiče navštěvující Centrum pro rodiče a děti

Máj v Českých Budějovicích, přičemž cílem bylo především nasytit soubor respondentů, kteří budou reprezentovat populaci rodičů na rodičovské dovolené, respektive rodičů pečujících o děti mladší čtyř let.

Celkem bylo rozdáno 170 dotazníků – 130 v mateřských centrech, kde byla návratnost 104 (80 %) dotazníků a 40 dotazníků rodičům, jež mateřská centra nenavštěvují, kde byla návratnost 20 (50 %) dotazníků. Z celkového počtu 170 rozdaných dotazníků bylo kompletně vyplněných a pro výzkum použitelných 124 dotazníků. Nepoužito bylo 46 (27 %) dotazníků. Celková návratnost tedy byla 73 %.

Výsledky

Výzkumné otázky se zaměřovaly na tři hlavní oblasti, které se s příchodem dítěte do rodiny změní, a to je oblast sociální, ekonomická a oblast týkající se zaměstnanosti jednotlivých členů rodiny.

Otázky zjišťující informace z oblasti zaměstnanosti se týkaly vzdělávání všech členů nukleární rodiny v době rodičovské dovolené a dále se týkaly problémů spojených s návratem do zaměstnání po rodičovské dovolené. Z výsledků vyplynulo, že příchod dítěte do rodiny předpokládá pro matky obtížnější návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené, což potvrzují mj. data ze statistik z úřadů práce, které dokládají vyšší zastoupení žen v evidenci a nižší ekonomickou aktivitu determinující vyšší míru nezaměstnanosti žen. Ta je ještě výraznější zejména ve věkových kategoriích do 34 let, kdy převyšuje celkovou míru nezaměstnanosti žen (ČSÚ, 2007). Ženy jsou v tomto věku často mimo pracovní aktivitu z důvodu péče o děti. V případě, že ztratí práci, těžko nalézají nové uplatnění, protože možnosti pracovního uplatnění jsou z důvodu péče o děti limitovány např. nemožností přijetí práce na směny nebo dojíždění do zaměstnání. Ani zaměstnavatelé nemají o ženy v produktivním věku velký zájem kvůli možným výpadkům v práci, např. v případě ošetřování člena rodiny (Mareš, Potočný, 2003).

Přestože se většina rodičů, jež byla před příchodem dítěte zaměstnána (62 %), hodlá po uplynutí rodičovské dovolené vrátit na totéž pracoviště, považuje 54 % respondentů tento návrat za obtížný, zejména z důvodu diskriminace ze strany zaměstnavatele (29 %), z důvodu nízkého počtu pracovních příležitostí s ranní

směnou (28 %), z důvodu profesní stagnace (21 %) a jiné. V souvislosti s udržení kvalifikace se 59 % respondentů během rodičovské dovolené vzdělává nebo alespoň sleduje novinky v profesním oboru.

Otázky z ekonomické oblasti směřovaly ke komparaci celkového měsíčního peněžního příjmu rodiny před a po příchodu dítěte, k podílu sociálních dávek, který tento příjem tvoří a k subjektivnímu hodnocení respondentů vzhledem k jejich současné ekonomické situaci. Výzkumem bylo zjištěno, že čistý měsíční příjem rodiny před příchodem dítěte se pohybuje v kategorii 20–30 000 Kč, zatímco čistý měsíční příjem rodiny po příchodu dítěte do rodiny činí 10 000–20 000 Kč. Čistý peněžní příjem připadající na osobu se s rostoucím počtem dětí v rodině rovnoměrně snižuje. Naproti tomu příjem celé domácnosti s počtem dětí roste, i když zpomalujícím se tempem. Většina matek (79 %) si během rodičovské dovolené svůj měsíční příjem nezvyšuje, přestože v současné době již mají možnost pracovat neomezeně, pokud zajistí adekvátní péči o dítě/děti. Zbýlých 21 % respondentů si během rodičovské dovolené svůj peněžní příjem zvyšuje prostřednictvím příležitostných brigád, překládáním, doučováním, jednorázovou výpomocí nebo prací na částečný úvazek.

Nejčastěji pobíranou dávkou státní sociální podpory je rodičovský příspěvek a přídavek na dítě, které jsou téměř v polovině rodin (48 %) pobírány současně. Tyto dávky tvoří jednu třetinu celkových rodinných příjmů. 58 % matek hodnotí výši současného rodinného příjmu jako nedostačující. Dle Čermákové je hlavním znakem životní úrovně českých domácností nutnost dvou příjmů. A to především v úplných rodinách s dětmi. Domácnosti úplných rodin s dětmi, které pro udržení subjektivně dobré životní úrovně vystačí s jedním příjmem (muže živitele), je minimum (Čermáková, 2002).

O vlastní sociální situaci pak informovaly otázky zaměřené na oblast bydlení a společenský život rodiče na rodičovské dovolené. Závěrečné doplňující údaje zjišťovaly vliv dítěte na partnerský vztah a změny psychického a fyzického stavu respondenta v souvislosti s příchodem dítěte. Ze zjištěných údajů vyplývá, že téměř polovina respondentů v souvislosti s příchodem dítěte musela změnit bytové podmínky, přestěhovat se do většího bytu nebo úplně změnit bydliště.

V průběhu rodičovské dovolené dochází k úbytku společenských kontaktů, 33 % matek navíc pociťuje sociální izolovanost. Jako důvod přitom v 36 % uvádějí časový deficit vzhledem k předchozím zálibám a koníčkům, na které v souvislosti s příchodem dítěte nemají čas. Některé matky (39 %) naopak získávají v průběhu rodičovské dovolené nové kontakty, zejména v mateřských centrech nebo v podobných zařízeních pro rodiče a děti.

Narození dítěte je průběžným kamenem partnerského vztahu. Péče o dítě vyžaduje nové rozdělení výkonných rolí, změny životního stylu, redukci osobních programů a potřeb. Dítě je i testem kvality osobních vztahů. Prozradí se síla vzájemné afinity. Přestože v 36 % respondenti nepociťují po příchodu dítěte žádnou změnu, téměř v polovině případů měl příchod dítěte na partnerský vztah pozitivní vliv – došlo tedy ke vzájemnému sblížení obou partnerů. V souvislosti s touto změnou 61 % matek pociťuje spokojenost, přičemž v pěti případech matky dokonce uvádějí, že se cítí ještě lépe než před příchodem dítěte. V souvislosti s těhotenstvím, porodem a mateřstvím také dochází, dle matek, ke změnám tělesného vzhledu.

ZÁVĚR

Výzkum se zabýval sociální a ekonomickou situací rodiny na rodičovské dovolené a očekávanou situací rodičů na trhu práce po skončení rodičovské dovolené. Z výsledků vyplynulo, že v souvislosti s příchodem dítěte dochází ke změně sociální i ekonomické situace rodiny a rodiče předpokládají obtížnější návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené. Výsledky práce ukázaly, že se příchod dítěte stává pro řadu rodin složitým problémem. Okolnosti vznikající při založení rodiny nejsou nijak zvlášť příznivé. Českého státu jako by se od doby jeho vzniku tento znepokojivý vývoj vůbec netýkal. Teprve v posledních letech se začínají ve veřejné a sociální politice prosazovat snahy o změnu tohoto ne-

příznivého stavu, o zvrát negativních tendencí. Tyto snahy jsou motivovány uvědoměním si skutečnosti, že bez fungující rodiny, realizující své základní sociální funkce, je ohrožena samotná existence dané společnosti. Jinými slovy řečeno: bez soudržné rodiny nebude soudržná společnost a lidé budou méně spokojeni se svým životem; nesoudržná společnost bude rozkládána vnitřními tensemi (včetně politických konfliktů) a bude se muset potýkat s nepřiměřeně vysokými dodatečnými náklady v rovině ekonomické, sociální i emocionální (Nešporová, 2005). Rodina přes mnohé změny, kterými v dnešní době prochází, zůstává dle valné většiny autorů nejideálnějším prostředím pro zdravý vývoj dítěte. Také předávání kultury a sociálních norem (chápaných jako specifický lidský fenomén, fungující jako systém specificky lidských hodnot a symbolů) se, dle Nakonečného, uskutečňuje prostřednictvím sociálních skupin, zejména potom v interakci rodičů a dítěte v rámci rodiny (Nakonečný, 2003).

LITERATURA

- ČERMÁKOVÁ, M., HAŠKOVÁ, H., KRÍŽOVÁ, A. et al.: *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. 1. vyd., Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002. 115 s.
- GILLIGANOVÁ, C.: *Jiným hlasem*. Přel. Klimentová, E. 1. vyd., Praha: Portál, 2001. 192 s.
- MAREŠ, P., POTOČNÝ, T.: *Modernizace a česká rodina*. 1. vyd., Brno: Barrister & Principal, 2003. 348 s.
- MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s.
- NAKONEČNÝ, M.: *Psychologie osobnosti*. 2. vyd., Praha: Academia, 2003. 336 s.
- Národní zpráva o rodině*, Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004. 226 s.
- NEŠPOROVÁ, O.: *Harmonizace práce a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. 4. část Praha: VÚPSV, 2005. 86 s. Dostupné z: <http://www.vupsv.cz/Fulltext/vz_176.pdf>
- Trh práce v ČR 1993–2006. Český statistický úřad. [online]. [cit. 2007-7-31]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/3103-07>>

Jitka Macháčková
Macháčková.Jitka@seznam.cz